

УДК 316.752:303.446.2

Соколова К.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології молодший науковий співробітник

ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІБЕРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ (ЛІБЕРАЛЬНО-АВТОРИТАРНИЙ НАПРЯМ ДОСЛІДЖЕНЬ)

В статті автор розглядає ліберально-авторитарний напрям дослідження ліберальних цінностей. Даний напрям склався в першій половині минулого століття і на сьогоднішній день продовжує розвиватись. В межах цього напрямку в статті розглянуті найпоширеніші методики дослідження ліберальних цінностей.

Ключові слова:

In the article the author examines the liberal-authoritarian approach to the study of liberal values. This approach formed the first half of last century and today continues to evolve. Within this approach in the article author examines the most common methods of study of liberal values.

Ключові слова: ліберальні цінності, авторитарні цінності, постматеріальні цінності

Keywords: *liberal values, authoritarian values, postmaterialists values*

Актуальність. Як наголошує Девятко І.Ф. в першій половині ХХст. виникає потреба в підвищенні критеріїв науковості соціальних досліджень, з допомогою яких передбачалось здійснити обґрунтування реформ в соціальній сфері. Тому в межах психології, соціології та на перетині цих наук виникає суттєвий інтерес до розробки адекватних, стандартних способів дослідження «суб'єктивних показників». Одним з таких показників стала «установка» (attitude). Дослідження даного явища здійснили суттєвий вплив на відокремлення соціологічної та психологічної традицій дослідження на початку 30-х років ХХст. В подальшому в межах досліджень установок вивчались різноманітні явища серед яких суттєве місце займають політичні цінності. Ґрунтовні дослідження установок здійснили величезний вплив на практику сучасних соціологічних досліджень цінностей, але водночас підняли пласт проблем досягнення якості та надійності даних, і деякі з них досі потребують вирішення.

Мета даної статті розглянути ліберально-авторитарний напрям дослідження ліберальних цінностей.

На сьогоднішній день існує надзвичайно багато різноманітних методик дослідження ліберальних цінностей. В залежності від потреб дослідника та мети дослідження використовують одновимірні, двовимірні та багатовимірні моделі системи ліберальних цінностей. Крім цього достатньо поширені декілька основних підходів до дослідження ліберальних цінностей. Один з підходів спирається на зіставлення консервативних та ліберальних цінностей, погляди на співвідношення яких змінюється від протиставлення, як протилежних полюсів ціннісного континууму до незалежних один від одного цінностей. Інший підхід спирається на поєднання ліберальних та демократичних цінностей, які сприяють взаємному поширенню в суспільстві. Наступний підхід тісно пов'язаний з дослідженням самої сукупності ліберальних цінностей наявної структури та ієрархії. Однак з точки зору найбільшого поширення методик дослідження ліберальних цінностей серед багатьох країн світу виділяється підхід, що базується на зіставленні або протиставленні авторитарних та ліберальних цінностей.

Початок та розквіт масових досліджень авторитарно-ліберальних цінностей припадає на першу половину ХХ ст.. Цьому сприяли декілька обставин. З одного боку розвивались дослідження соціальної установки як потенційної активності по

відношенню до ціннісних об'єктів. Потрапивши в фокус уваги соціологів дане поняття, яке першопочатково досліджувалось в психології переважно з застосуванням експерименту, в подальшому вивчається завдяки застосуванню методів спостереження та інтерв'ю для виявлення установок конкретних груп та субкультур. Позитивно на цей процес вплинули подальші наукові розробки в сферах побудови вибірки, конструювання інструментарію та застосування багатомірних статистичних методів аналізу(зокрема факторного аналізу) до отриманих даних. Тож загалом на початку минулого століття установки досліджувались в основному через дані спостережень; аналіз статистичних даних на кшталт даних голосування, публікацій та шкалювання установок[1,с.52].

З другого боку загальний економічний, політичний та соціокультурний контекст минулого століття сприяв актуальності досліджень різноманітних політичних цінностей. Оскільки поширення авторитарних або ліберальних цінностей в світлі двох світових війн, реваншизму та побудови демократії могло свідчити про подальшу зовнішню та внутрішню політику країн.

Додатковим стимулом таких досліджень стало зростання авторитарних настроїв, які стали предметом розгляду франкфуртської школи. Соціологами цієї школи був описаний специфічний тип «авторитарна особистість». Така особистість характеризується граничним конформізмом, ригідністю, визнанням авторитету влади. До кола авторитарних цінностей належать: повага до влади, наявність сильного лідера, повага до традицій, повага до батьків та людей старшого віку, стабільність, безпека, наявність сильної армії та державного апарату.

В основі виділення даного типу вчені поклали класичну психоаналітичну картину з садомазохистським розв'язком едипового комплексу. Е. Фромм називав цей авторитарний тип садомазохистським за характером. У психодинаміці «авторитарного характеру» частина попередньої агресивності усмоктується й перетворюється на мазохізм, у той час як інша частина, яка пов'язана з садизмом, виходить на зовні та накладається на ставлення до груп з якими людина себе не ідентифікує.

В ході даного дослідження вченими була створена Ф-шкала ("шкала фашизму"), з застосуванням техніки вимірювання установки за Р. Чикертом[2, с.82].

На думку авторів проекту «авторитарна особистість», орієнтація на авторитаризм особливо характерна для середніх класів в Європі. А в США такі настрої та спрямування будуть найбільше проявлятися серед людей, які прагнуть підвищити свій статус в порівнянні з тим який у них є наразі.

В подальшому, дослідження авторитарної особистості здійснило суттєвий вплив на методикку ідентифікації авторитарно-ліберальних цінностей в серії національних та міжнародних досліджень та спровокувало більш детальні пошуки шляхів підвищення валідності використовуваного інструментарію. Однак на думку багатьох дослідників застосування методик ідентифікації ліберальних та авторитарних цінностей показує, що попри всю користь досліджень цих цінностей, політичні відносини взагалі краще описуються як багатомірні. Тому майже всі методики ідентифікації ліберальних та авторитарних цінностей побудовані на дво- та багатомірних моделях з залученням додаткової шкали орієнтацій в континуумі політичних орієнтацій ліво/право.Також зростає коло питань, які досліджуються у зв'язку з діяльністю політичних акторів, тому дослідниками виділяються різні виміри політичних, ідеологічних ціннісних орієнтацій, які утворюють багатомірні моделі.

На даний момент існує декілька великих досліджень в плані застосування методик ідентифікації ліберальних та авторитарних цінностей це Європейське Соціальне Дослідження (ЄСД) та Світове Дослідження Цінностей(СДЦ). Дані проекти охоплюють з кожною хвилиною досліджень все більше країн та є загальнодоступними в інформаційному плані.

Методика застосована в ЄСД конструювалася як показовий приклад правильної побудови методик такого плану. На думку співавторів методики Дж. Кертиса та К. Брайтона, однією з основних проблем сучасних міжнародних досліджень в яких

запроваджуються методики ідентифікації ліберальних та авторитарних цінностей, є те, що відсутній всесторонньо-добре перевірений та аналітично-потужний набір інструментів для вимірювання. За Дж. Кертисом та К. Брайсон існуючі на сьогодні інструменти для вимірювання соціо-політичних орієнтацій(і ліберально-авторитарних зокрема) є недостатньо розробленими, хоча і знайшли своє втілення в таких дослідницьких проєктах як Євробарометр, Європейське Дослідження Цінностей, Світове Дослідження Цінностей та Програма Міжнародного Соціального Дослідження. Тому цілі даного проєкту полягають у розробці інструменту, який би дозволяв здійснити ретельне, обґрунтоване вимірювання відмінностей в структурі цінностей різних країн, та зміни в якості та поширеності цінностей. Особливої значущості при цьому набуває дослідження соціо-політичних відмінностей, які існують між різними культурами та націями Європи, і поза нею. Така інформація дозволяє в подальшому пояснювати та прогнозувати електоральну поведінку [3, с.233].

Перед побудовою даної методики автори спирались на наступні методики, які були розроблені та апробовані в національних та міжнародних дослідженнях. Так в проєкті British Election Study були запропоновані твердження, щодо яких необхідно було висловити ступінь своєї згоди або незгоди за шкалою від 1 до 5. Інструментарій носить національне забарвлення і містить твердження які стосуються[3,с.241]:

1. поваги молоді до традиційних британських цінностей;
2. необхідності цензури відео та друкованої продукції;
3. осудження нетрадиційної сексуальної орієнтації;
4. підвищення рівня терпимості до тих, хто веде не загальноприйнятий спосіб життя;
5. організації протестних акцій проти уряду;
6. підтримка демократії.

Однак альфа Кронбаха в такій шкалі склала 0,50, що не може свідчити про прийнятність даного інструментарію як взірця побудови таких методик.

В проєкті British Social Attitudes так само як і в попередньому дослідженні використана була шкала від 1 до 5 з визначенням рівня згоди або не згоди з запропонованими твердженнями. Альфа Кронбаха в такій шкалі склала 0,70. Серед наведених тверджень спільними з British Election Study є пункти 1 та 2, також дослідниками були запропоновані твердження щодо:

1. осудження тих, хто порушує закон;
2. підтримки смертної кари;
3. виховання поваги до влади в школах;
4. дотримання законів, навіть при їх неправильності.

3 класичного вже проєкту Т. Адорно були розглянуті твердження щодо наступних аспектів[3,с.243]:

1. ствердження поділу людей на слабких та сильних;
2. розчарування в більшості людей;
3. перехід від заперечення(протесту) до реального погляду на світ в процесі дорослішання молодих людей;
4. пошук зовнішніх ворогів, як причини більшості проблем;
5. повага та підтримка владних інституцій.

Крім даних проєктів Дж. Кертис та К. Брайтон орієнтувалися на серію досліджень С. Міддендорпа, в якій вони особливо підкреслили в якості індикаторів твердження, які стосуються аспектів як[3,с.242]:

1. схвалення поваги дітей та підлітків до своїх батьків;
2. видалення осіб з нетрадиційною орієнтацією з суспільства/ дозвіл їм жити так як вони того потребують;
3. засудження злочинів та насильства;
4. дозвіл застосування смертної кари;
5. схваленні політики абортів та евтаназії.

Вагомий внесок С. Міддендорпа для розвитку досліджень ліберальних цінностей полягає в тому, що він провів ряд досліджень щодо структури ідеології за період декілька десятиліть. Специфіка його підходу полягає у співвідношенні між теоретичною моделлю і її операціоналізацією, з метою досягнення оптимального відображення концепту в наявному конструкті [4, с.233].

В серії досліджень змін в структурі ідеології в Нідерландах, С.Міддендорпом було виявлено чотири фактори які зберігають стійкість протягом десятиліть, що підтверджують дослідження протягом 1970-1980-х рр. Фактори умовно позначені як: цінності загального консерватизму (позитивне відношення до традицій, порядок), цінності авторитарного консерватизму (песимізм щодо можливостей для розвитку та існування демократії, сильна влада), ліберальні цінності (підтримка приватного підприємництва, обмежене урядове втручання), соціалістичні цінності (орієнтація на ліквідацію класів, негативні погляди на підприємництво, усунення нерівності можливостей) [5, с.110].

Також в проекті ЄСД було використано досвід методики оцінки ціннісного зсуву Р. Інглехарта.

При побудові лібертарно-авторитарної шкали дослідники виходили з того, що ті люди, які мають ліберальні ціннісні орієнтації виступають за свободу дій, самореалізацію, самовизначення та культурний плюралізм. На противагу їм люди з авторитарною орієнтацією виступають за досягнення суспільством загалом моральних та культурних стандартів. Для підтримки цих стандартів, – як способів підтримання консолідованого та безпечного суспільства, такі люди готові прийняти певні обмеження, які будуть покладені на їх особисту свободу[3,с.237-238].

На основі аналізу попередніх досліджень лібертарно-авторитарних орієнтацій, Дж. Кертіс та К. Брайтон запропонували список з 6 тверджень, які містили наступні ключові аспекти:

1. терпиме відношення до людей з нетрадиційною орієнтацією;
2. безумовне дотримання законів;
3. усунення з політичної арени антидемократичних партій;
4. дотримання прав, щодо волевиявлення та протестних акцій;
5. коректна робота гілок влади;
6. підтримка традиційних сімей (народження дітей лише в шлюбі).

Однак після проведеного пілотажу з метою підвищення показників валідності автори запропонували тільки три твердження, які спрямовані на оцінку індивідуальних та політичних ліберальних орієнтацій. Відповідно до цих тверджень респонденту пропонувалося висловити міру своєї згоди або незгоди за п'ятибальною шкалою. Питання звучить наступним чином: «А тепер скажіть, до якої міри Ви погоджуєтесь чи не погоджуєтесь з наступними твердженнями?» [3, с.254]

1. Уряд повинен вжити заходів для зменшення різниці у рівнях доходів людей.
2. Геям та лесбіянкам потрібно дозволити жити своїм життям, як вони вважають за потрібне.
3. Потрібно заборонити політичні партії, які виступають проти демократії

Однак варто зазначити, що незважаючи на детальну роботу над створенням якісного та відносно універсального інструментарію для дослідження ліберальних та авторитарних цінностей, досягти високих значень показників валідності в межах даної методики не вдалося.

Другою доволі поширеною методикою дослідження ліберальних цінностей є методика оцінки ціннісного зсуву Р. Інглехарта. Дана методика Р. Інглехарта спирається на основні положення теорії ціннісного зсуву, які мають тісний зв'язок з теорією модернізації. За Р. Інглехартом, основна теза, для прихильників теорії модернізації від Карла Маркса і Макса Вебера до Даніела Белла, полягає в тому що економічні культурні та політичні перетворення настільки взаємопов'язані одне з одним в своєму розвитку, що цей взаємозв'язок дозволяє прогнозувати характер їх взаємодії на суспільство. В цілому, на

думку Р. Інглехарта, теза вірна, і якщо соціологи не здатні абсолютно точно прогнозувати, те що відбудеться в даному суспільстві в даний час, деякі основні тенденції піддаються їх прогнозуванню. Певні сукупності економічних, політичних та культурних трансформацій розвиваються логічно, взаємозалежним чином. До того ж одні напрямки такого розвитку виявляються більш імовірними, ніж інші. А коли конкретні суспільні процеси набирають темп, то в довгостроковому плані виникає імовірність суттєвих за своїм значенням змін.

В основі методики Р. Інглехарта лежить двовірна модель з вісьма матеріалізм/постматеріалізм та авторитаризм/лібералізм.

Р. Інглехарт виділяє дві основні групи людей – матеріалісти та постматеріалісти. Матеріалісти зорієнтовані на забезпечення економічного розвитку своєї країни, безпеки своєї родини та збереження матеріального добробуту. Постматеріалісти орієнтовані на забезпечення умов для самовираження та самовизначення людини як особистості, захисту оточуючого середовища, збереження свободи слова тощо. "Авторитарні" люди меншою мірою підтримують зміни в різних сферах життя ніж ліберали. Авторитарні цінності представлені опосередковано, і розглядаються як матеріалістичні.

За Р. Інглехартом, постматеріалісти не є нематеріалістами, і не є антиматеріалістами. Постматеріалісти орієнтуються на іншу групу цінностей лише після того, як досягли економічної безпеки і тому, що вже її досягли. Для них залишаються достатньо важливими матеріалістичні цінності, але оскільки вони вже їх досягли, увага зосереджується в першу чергу на якості життя. Такий культурний зсув може бути емпірично зафіксований через зміну співвідношення кількості матеріалістів та постматеріалістів в суспільстві на користь останніх [6, с. 23-53].

Для пояснення цієї зміни Інглехартом були висунуті дві ключові гіпотези:

1. Гіпотеза дефіциту. Суть гіпотези полягає у відображенні соціально-економічного середовища життєдіяльності індивіда в його особистісних пріоритетах. Загальний дефіцит на рівні соціуму переходить в першочергову потребу на індивідуальному рівні. [7, с. 235].

2. Гіпотеза соціалізації. Дана гіпотеза була запропонована для пояснення того, чому зміни в системі цінностей відбуваються не безпосередньо після змін в економічній сфері та соціальному середовищі, а виявляються поступово, протягом певного часу. Гіпотеза полягає в тому, що умови соціалізації впливають на встановлення базових цінностей індивіда. В подальшому система цінностей піддається несуттєвим змінам або навіть залишається без змін. Ця гіпотеза покликана пояснити, чому спостерігається часовий проміжок між переважаючими в суспільстві ціннісними орієнтаціями та соціально-економічними досягненнями країни. Зміни в ієрархії пріоритетів відбувається з запізненням в часі по відношенню до прогресивних, позитивних змін в соціально-економічній ситуації [7, с. 235].

Тобто цінності постматеріалізму будуть поширюватися серед населення тим ширше, чим вищі економічні досягнення та більш тривалим є період економічного розквіту. І навпаки, чим довше продовжується період економічного спаду, тим більшою мірою може проявитися протилежний ефект.

З метою визначення рівня орієнтацій на ліберальні цінності Р. Інглехартом було створено похідний від двох варіацій індексу матеріалізму/постматеріалізму - індекс ліберального постматеріалізму або *liberty aspirations*. Індекс будується на батареї з двох питань, кожне з яких задається двічі з вимогою обрати найважливішу та другу за важливістю ціль з чотирьох запропонованих. Процедура побудови здійснюється подібно до цих індексів і змінюється від 0 до 5, де 0 - жодного постматеріально-ліберального вибору, а 5 – присутність всіх постматеріально-ліберальних виборів. Для побудови індексу постматеріального лібералізму використовують альтернативи, які вказують на ліберальні та ідеальні цілі [8, 107-111]. До цілей ліберального та ідеального характеру авторами індексу були віднесені наступні пункти батареї :

1. Створення умов, щоб люди мали більше можливостей вирішувати, що повинно робитися у них на роботі, за місцем проживання тощо;

2. Надання народу можливості більше впливати на прийняття урядом важливих рішень;

3. Свобода слова.

Однак, поряд з тим що дана методика є однією з найпоширеніших, в наукових колах вона піддається критиці з різноманітних причин починаючи від процедури її конструювання і закінчуючи запереченнями на теоретичному рівні. Наприклад, С. Флананган вважає, що в методиці від початку закладена помилка, через змішування разом образів матеріаліста та авторитариста. До авторитарних відноситься більш широка група цінностей, а не тільки проблеми правопорядку та безпеки, тобто для висновків необхідно враховувати повагу до влади, дисципліну, патріотизм та нетерпимість до меншин, підтримку традиційних та релігійних цінностей. Відповідно ліберали та авторитаристи можуть орієнтуватись переважно як і на матеріальні так і постматеріальні цінності. Також зміна цінностей між поколіннями відбувається лише в площині ліберально-авторитарних цінностей[9, с.75].

Висновок. Таким чином можна побачити, що протягом ХХ –ХХІ ст.. відбувається становлення та розвиток досліджень політичних цінностей, серед яких суттєва увага приділяється ліберальним цінностям. Початок численних досліджень в даній сфері припадає на початок ХХст. та має тісний зв'язок з дослідженням установок. Саме з вивчення установок беруть свій початок найвідоміші сучасні методи, шкали та підходи до досліджень ліберальних цінностей. Оскільки найбільше інформації отримується при дослідженні не суто ліберальних цінностей, а в їх протиставленні іншим політичним цінностям, ліберальні цінності досліджують в межах різних підходів. Найпоширеніший з них це протиставлення або зіставлення ліберальних цінностей авторитарним. В межах цього підходу є велика кількість методик, але основними на сьогоднішній день за обсягами досліджень є методики проєктів ЄСД та СДЦ. Проте навіть в межах таких хвиль досліджень з існуючими методиками виникають різноманітні складнощі щодо універсальності та надійності інструментарію.

Література

1. И.Ф. Девятко Измерение установки: становление социологической парадигмы/ Девятко И.Ф. Социологические исследования -1991 №6. - С.49-60
2. Т. Адорно Типы и синдромы. Методологический подход (фрагменты из " Авторитарной личности")/ Т. Адорно Социологические исследования 1993 - №3 - С. 75-85
3. J. Curtice, C. Bryson The measurement of socio-political orientations./ John Curtice, Caroline Bryson [Електронний ресурс] – Р. 233-258 - режим доступу до статті : http://www.europeansocialsurvey.org/index.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=125&Itemid=80
4. Middendorp, C.P. *Progressiveness and Conservatism: The Fundamental Dimensions of Ideological. Controversy and Their Relationship to Social Class.*/ Middendorp, C.P. – The Hague: Mouton Publishers, 1978. – p. 457
5. Middendorp, C.P. Ideology in Dutch politics: the democratic system reconsidered 1970-1985/ Middendorp, C.P. – Assen/Maastricht : Van Gorcum, 1991. - p.370
6. Ronald Inglehart The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles in Advanced Industrial Society/ Ronald Inglehart. Princeton, N.J., 1977. – с. 496
7. Рукавишников В., Халман Л., Эстер П. Политические культуры и социальные изменения. Международные сравнения. / Рукавишников В., Халман Л., Эстер П. - М.: Совпадение 1998. -368с.
8. Соколова К. О. Ліберальні цінності: методика оцінки ціннісного зсуву/ К. О. Соколова //Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: збірник наукових праць.-К.: Фенікс, 2009.- Вип..9. – С. 105-115
9. Андрееенкова А.В. Материалистические/постматериалистические ценности в России./ А.В. Андрееенкова // Социологические исследования - 1994.- №11. – С.73-81.